

Марина Семененко

ТАЄМНИЦЯ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ЗВІРА

THE MYSTERY OF THE CHERNIHIV BEAST

DOI: 10.58407/litopis.250316

© М. Семененко, 2025. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-5444-500X>

Древній Чернігів приховує в собі багато таємниць. Одна із них – Чернігівський звір – елемент декору, орнамент, який був розміщений на капітелі Борисоглібського собору. Досі ведуться дискусії, що це за звір такий: чи потрапив він у місто випадково, чи несе особливий сенс для нас, і кого ж він таки зображав? **Мета статті** – дослідити походження та значення Чернігівського звіра, а також його зв'язок із ширшими культурними та релігійними традиціями того часу. Використані **методи** дослідження: іконографічний – для виявлення стилістичних особливостей зображень, історико-культурний – для контекстуалізації символіки в межах середньовічної східнослов'янської та іранської традицій, а також порівняльний метод для оцінки аналогічних образів в інших регіонах. Ці методи дозволяють ідентифікувати Чернігівського звіра як Семаргла, який функціонував у культовій практиці раннього Середньовіччя східних слов'ян, а також провести паралель з іранською релігійною традицією.

Наукова новизна роботи полягає в детальному аналізі Чернігівського звіра як елемента давньослов'янського міфологічного комплексу та проведенні чіткої паралелі між зображенням з Борисоглібського собору та гербом держави Сасанидів. Дослідження робить внесок у розширення розуміння взаємодії східнослов'янської, іранської та інших кочових культур.

Основні **висновки** дослідження: Чернігівський звір – це найвірогідніше зображення язичницького бога Семаргла, який є символом взаємодії різних культурних традицій та елементом впливу східної (іранської) культури на східних слов'ян. Його зображення на християнському храмі, імовірно, стало даниною минулим дохристиянським віруванням чернігівців та відповідає західній архітектурній традиції. Проте, міфічну істоту помістили на місцевий храм. Характер зв'язків дохристиянського Чернігова та держави Сасанидів, із гербу якої був змальований Чернігівський звір, потребує додаткових досліджень.

Ключові слова: Семаргл, Чернігівський звір, Сенмурв, Симург, держава Сасанидів, герб, елементи східної культури в історії Чернігова.

Ancient Chernihiv hides many mysteries. One of them is the Chernihiv beast – a decorative element, an ornament, which was placed on the capitol of the Borisoglibsky cathedral. There are still debates about what kind of beast it is: whether it came to the city by chance, or whether it carries special meaning for us, and who it actually depicts? **The purpose of the publication** is to investigate origins and significance of the Chernihiv beast, as well as its connection to broader cultural and religious traditions of the time. The article uses the following **research methods**: iconographic method to identify the stylistic features of the images, historical-cultural method to contextualize the symbolism within the framework of medieval East Slavic and Iranian traditions, as well as a comparative method to assess similar images in other regions. These methods allow identifying the Chernihiv beast as Semargl, which functioned in the cultic practices of early medieval East Slavs, and drawing a parallel with the Iranian religious tradition.

The scientific novelty of the work lies in the detailed analysis of the Chernihiv beast as an element of the ancient Slavic mythological complex and in establishing a clear parallel between the image from the Borisoglibsky cathedral and the coat of arms of the Sassanid empire. The work contributes to the expansion of the understanding of the interaction between East Slavic, Iranian, and other nomadic cultures.

The main **conclusions** of the study are that the Chernihiv beast is most likely an image of the pagan god Semargl, who symbolizes the interaction of different cultural traditions and is an element of the influence of Eastern (Iranian) culture on the East Slavs. Its depiction on a Christian temple likely represents a

tribute to the past beliefs of Chernihiv people and aligns with Western architectural tradition. However, the mythical creature was placed on a local temple. The nature of connections between pre-Christian Chernihiv and Sassanid state, from whose coat of arms the Chernihiv beast was modeled, requires further research.

Key words: Semargl, Chernihiv beast, Senmurv, Simurgh, Sassanid state, coat of arms, elements of Eastern culture in the history of Chernihiv.

У 1948 р. під час реставраційних робіт Борисоглібського собору XII ст. в Чернігові було знайдено різьблений архітектурний блок із вапняку з рельєфними зображеннями птиці та фантастичної істоти (Мал. 1). Ця знахідка одразу привернула увагу дослідників. До сьогодні збереглося сім кам'яних різьблених блоків з різними декоративними зображеннями, хоча їх було знайдено значно більше.

Мал. 1. Камінь portalу.
Борисоглібський собор, XII ст., Чернігів.

підтверджують популярність зображення Чернігівського звіра в Середньовіччі. Дослідники припускають, що в дерев'яному вигляді таких зображень було ще більше, проте до нашого часу вони не збереглися⁵.

Дискусій про те, що ж за міфологічна істота зображена на різьбленому архітектурному блоці собору, було багато, фактично із самого моменту знаходження артефакту. Припущення, що це саме Семаргл (інші написання – Симаргл, Сімаргл) із язичницького пантеону Володимира, неможливо було довести. Адже письмові джерела не містять жодної згадки про те, що ж це за божество, які його функції. І загалом про нього згадано усього один раз у «Повісті врем'яних літ», у статті 980 р. Проте, навіть у різних списках літопису він згаданий по-різному: «Симарьгл» у Лаврентіївському, «Съмарьгл» – в Іпатіївському. А в середньовічному повчанні проти язичництва «Слово, речене христюбцем» у переліку поганських богів, у найдавніших списках рукопису, замість Семаргла названі «Сим та Регал»⁶. З огляду на це частина дослідників уважала, що такого бога, як Семаргл, язичництво слов'ян не знало.

У дискусіях щодо розміщення цих блоків на Борисоглібському соборі чи на іншій споруді, яка була на цьому місці раніше, варто, на наш погляд, орієнтуватися на М. Холостенка¹ та О. Черненко, які стверджують, що це елементи декору саме Борисоглібського собору². Борисоглібський собор був одним із найрозкішніших храмів Чернігова – усипальниця князів роду Давидовичів. Розміщений він на території князівського двору, який у «Повчанні» Мономаха названо «красним». Різьблений камінь з міфічною істотою був розміщений на порталі при головному вході до собору.

Зображення Чернігівського звіра, імовірно, було розповсюджене в середньовічному Чернігові. У 2015 р. на території міської фортеці дитинця знайдено фрагмент ювелірної форми для виготовлення браслету (XII–XIII ст.)³. Зображення на ньому майже ідентичне вміщеним на капітелі Борисоглібського собору.

Також знайдена бронзова прикраса місячного типу з орнаментом (IX–X ст.) під Черніговом біля с. Товстоліс⁴. Ці знахідки

¹ Холостенко Н. Неизвестные памятники монументальной скульптуры Древней Руси: рельефы Борисоглебского собора в Чернигове. *Искусство*. 1951. № 3. С. 84–89.

² Черненко О. Чернігівський звір з Борисоглібського собору. *Сіверянський літопис*. 2023. № 4. С. 7–20.

³ Черненко О., Новик Т., Солобай П. Дослідження на території чернігівського дитинця. *Археологічні дослідження в Україні 2015*. Київ: Стародавній світ, 2016. С. 230–232.

⁴ Іванец В. В Борисоглебском соборе экспонируются подвески с черниговским Смарглом. *Деснянка*. 2017. № 9. 2 березня. С. 16.

⁵ Богусевич В. Зображення Сімаргла в Давньоруському мистецтві. *Археологія*. 1961. № 12. С. 84.

⁶ Вортман Д.Я. Смаргл, Сімаргл, Семаргл. *Енциклопедія історії України* / НАН України. Інститут історії України. URL: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=F&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU>.

Але в Чернігівських землях є певна кількість археологічних знахідок із незрозумілим міфічним героєм-твариною. А відсутність саме чернігівського літопису створило вакуум і в розумінні суті Семаргла, і в багаторічних проблемах ідентифікації Чернігівського звіра.

Від Заходу до Сходу, від язичництва до християнства – гіпотези вчених

За 77 років – з моменту знаходження каменю portalу й до сьогодні в дослідженні його таємниці взяли участь і історики та археологи, і мистецтвознавці та культурологи, і філософи та архітектори, і богослови. Просто звіра з крилами бачив в орнаменті архітектор М. Холостенко, який займався реконструкцією собору після Другої світової війни. Стверджував, що це стилізований барс, історик М. Остапенко⁷.

Чернігівська археологиня О. Черненко зазначає, що рельєфне зображення міфічного звіра має характерні риси романського стилю. Вона стверджує, що романська версія трактування Чернігівського звіра відповідає особливостям архітектури Борисоглібського собору⁸. Отже, в образі тварини з порталного каменю храму ми маємо справу з одним із тих драконів, які зустрічаються в оздобленні європейських культових споруд, збудованих у період розквіту Романіки.

Схожу версію пропонує і чернігівський історик Ігор Ігнатенко. Він вважає, що не тільки капітелі, а й зображення на них міфічного звіра прийшли до нас із Заходу. Адже дуже схожі на зразки чернігівського кам'яного різьблення є в Західній Франції, зокрема в регіоні Пуату – Шарант (Аквітанія), де вони з'являються в XI–XII ст. А західні бестіарії згадують різних істот типу драконів. Серед давньоримських мозаїк Італії трапляються й дещо схожі на чернігівський екземпляр⁹.

Драконом називали Чернігівського звіра і Є. Воробйова¹⁰ та Т. Макарова¹¹.

Паралельно, протягом майже двох століть між вченими точилися дискусії стосовно Семаргла як божества (без прив'язки до Чернігова). П. Прейс пов'язав Сима та Регла з богами Асимою і Нергалом, згаданими в Старому Завіті (4 Цар. 17, 29–30), з чим погодились І. Забелін, В. Мансикка та інші. А. Фамінцин вважав, що теонім Семаргл складається із двох слів – Сим (або Сем) та Єрил (Ерыл), де «Ерыл» – Ярило, східнослов'янський бог Сонця, а перше слово походить від «semo» – геній, напівбог. М. Соколов припускав, що Семаргл означає «Семи-Ярила», оскільки його зображували із сімома головами; схожу позицію зайняв Л. Леже, який припустив, що в імені Семаргла приховане спотворене Седмаруглав, тобто «семиглавий», семиголовий ідол¹².

Українська дослідниця Є. Архипова іде від слов'янської теорії до християнської: вона вважає, що чернігівське різьблення відображає не язичницьку, а християнську культуру¹³.

Розширює цю версію директор Міжнародного інституту афонської спадщини в Україні Сергій Шумило, який висловив думку, що Чернігівський звір – це символічне зображення апостола Марка, автора одного з Євангелій¹⁴, з огляду на те, що поганський бог не міг бути зображений на християнському храмі одного з єпархіальних центрів тогочасної держави. Науковець доводить свою гіпотезу тим, що в християнській іконографії здавна символом святого апостола Марка є тварина з головою лева та з крилами. Крилатий лев, що майорить над Всесвітом, сповіщаючи Славу Господню, запозичений з Одкровення святого Іоанна Богослова, якому було видіння чотирьох тварин, що стережуть чотири кути Трону Господнього й чотири межі Раю, – Господніх стражів (охоронців) входу до Раю¹⁵.

Філософ А. Царенок зазначає, що інтерпретація зображень має здійснюватися через біблійні тексти. Подібна система символіки тварин і рослин наявна в старозавітній притчі

⁷ Остапенко М. Дослідження Борисоглібського собору в Чернігові. *Архітектурні пам'ятники*. Київ, 1950. С. 64.

⁸ Черненко О. Чернігівський звір з Борисоглібського собору. С. 7–20.

⁹ Див.: Назаренко В. Що спільного між капітелями Чернігова та Західного світу? *Чернігівщина: новини і оголошення*. 2022. № 4. 27 січня. С. 6.

¹⁰ Воробьева Е. Семантика и датировка черниговских капителей. *Средневековая Русь: Сборник статей памяти Н.Н. Воронина*. Москва, 1976. С. 175–183.

¹¹ Макарова Т.И. Черное дело Древней Руси. Москва: Наука, 1986. С. 20.

¹² Прейс П. Донесение... г. министру народного просвещения из Праги от 26 декабря 1840 г. *Журнал Министерства народного просвещения*. 1841. Ч. XXIX. Февраль. Отд. IV. С. 37–39; Фаминцын А. Божества древних славян. Санкт-Петербург, 1884. Вып. I. С. 226–227, 232; Соколов М. Старорусские солнечные боги и богини: Историко-этнографическое исследование. Симбирск, 1887. С. 21–26; Леже Л. Славянская мифология. Воронеж, 1908. С. 106, прим. 24.

¹³ Архипова Е. Романская архитектурная резьба Борисоглебского собора в Чернигове. *Матеріальна та духовна культура Південної Русі. Матеріали Міжнародного польового археологічного семінару, присвяченого 100-літтю від дня народження В.Й. Довженка (Чернігів–Шестовиця, 16–19 липня 2009 р.)*. Київ–Чернігів, 2012. С. 25–35.

¹⁴ Шумило С. «Язичницький ідол» чи крилатий лев Апостола Марка з Чернігова. *Сіверщина*. 2017. № 48. 30 листопада. С. 7.

¹⁵ Назаренко В. «Чернігівський звір»: між християнським образом і язичницьким богом. *День*. 2017. № 234 / 236. 28–30 грудня. С. 21.

з Книги пророка Єзекіїля. Птах на рельєфі асоціюється з орлом, який представляє вавилонського царя Навуходоносора II, завойовника Юдеї. Дерево в цьому контексті є кедром, а частина дерева, узята орлом, позначає політичну еліту юдейського народу, переселену до Вавилона. Лоза символізує виноградну лозу, що вказує на нового юдейського царя Седекію, який порушив свою клятву перед Богом і уклав військовий союз із єгипетським фараоном, зрадивши Навуходоносора. Досліджуване рельєфне зображення виступає як візуальна проповідь, яка мала на меті нагадати можновладцям про важливість дотримання обітниць, уникнення внутрішніх конфліктів та небезпеку залучення військової підтримки від кочівників¹⁶.

За С. та О. Колесник, «дивозвір» із Чернігова є художнім утіленням давніх уявлень про космос. «Пташине» начало зображеної істоти символізує її причетність до неба, «тваринне» – до землі, а «зміїне» – до підземного світу: образи представників трьох вимірів буття будімо поєднуються в одну істоту. Виноградна лоза, що оплітає останню, виступає символом світового дерева згідно з тими ж міфами¹⁷.

Але найбільшій популярності в середині ХХ ст. набула гіпотеза, яка виводила Чернігівського звіра з імені іранського собако-птаха Сенмурва.

Б. Рибаків спочатку побачив у ньому барса¹⁸, але потім вважав його Семарглом, грифоном скіфо-сарматського світу й пов'язував його культ із трипільською культурою. Він припускав, що ім'я божества походить від слова «сьмя» та означає землеробського бога паростків і рослин. Б. Рибаків також бачив зв'язок Семаргла з іранським Сенмурвом, який, за його думкою, сягає індоєвропейської спільності¹⁹.

В. Богусевич також доводив тотожність Чернігівського звіра та іранського Сенмурва, культ якого був також на Кавказі та в стародавній Скіфії. Автор звернув увагу на зміну стилістичного зображення цього міфічного звіра зі скіфських часів. Чернігівський прототип має повернену назад голову, крило змінило форму плечового щитка та стало вужчим. Тулуб також видозмінено. Звір тримає в пащі кінець власного хвоста, що надає вигляду орнаментального плетива. Через розміщення різьблених каменів із Семарглом над головним входом та специфіку зображення, історик припускає його геральдичне значення. Автор підкріплює свою думку тим, що на мініатюрі з «Ізборника Святослава» 1073 р. на зображенні родини Святослава Ярославича контурним малюнком зліва вверху зображений, імовірно, усе той же Семаргл (Мал. 2), проте зображення погано збережене. З огляду на це, історик припускає, що Семаргл міг бути гербом чернігівських князів XI–XII ст.²⁰

В. Богусевич та Б. Рибаків у порівняннях Чернігівського звіра з іранським Сенмурвом спиралися на ранні дослідження А. Петрушевича («Корочун Крак», Львів, 1876), який вважав Семаргла «древнім по своїй назві із арійського періоду вцілівшим божеством», та сходознавиці К. Тревер²¹.

К. Тревер детально дослідила образ Сенмурва в іранській міфології, проаналізувала відповідну іконографічну традицію та її трансформації в іранському та візантійському середньовічному мистецтві. Дослідниця дійшла висновку про спорідненість Сенмурва та Семаргла. Але на час життя К. Тревер ще не був відкритий чернігівський

Мал. 2. Мініатюра з зображенням родини Святослава Ярославича. «Ізборник Святослава»

¹⁶ Царенок А. Старозавітна притча та рельєфне зображення з Чернігівського Борисоглібського собору. *Сходознавство*. 2024. № 94. С. 103–124; Його ж. «Чернігівський звір», «Чернігівський птах» та книга пророка Єзекіїля. *Сіверянський літопис*. 2024. № 2. С. 22–28.

¹⁷ Колесник С., Колесник О. Чернігівський звір поза часом і простором. *Чернігівщина incognita*. Чернігів: Чернігівські обереги, 2004. С. 127–129. Колесник О. «Чернігівський Звір» як уособлення міфопоетичного Космосу. *Сіверянський літопис*. 2001. № 6. С. 13–18.

¹⁸ Рибаків Б. Древности Чернигова. *Материалы и исследования по археологии древнерусских городов*. 1949. № 11. С. 88–89.

¹⁹ Рибаків Б. Русалии и бог Смаргл-Перепплут. *Советская археология*. 1967. № 2. С. 91–116; Його ж. Язычество древних славян. Москва: Наука, 1981. С. 282–283; Його ж. Язычество Древней Руси. Москва: Наука, 1987. С. 288, 415–419, 444, 625–631.

²⁰ Богусевич В. Зображення Семаргла в Давньоруському мистецтві. С. 76–91.

²¹ Тревер К. Собака-птица: Сэмурв и Паскудж. *Из истории докапиталистических формаций. Сборник статей к сорокалетию научной деятельности Н.Я. Марра*. 1933. Вып. 100. С. 293–328.

варіант зображення Семаргла. Вона порівнювала іранського Сенмурва із зображенням міфічного звіра на тарілці Х ст. з Великого Гньоздівського кургану під Смоленськом (розкопки В. Сизова 1898 р.), і заключила, що це і є свідченням наявності відповідної іконографічної традиції зображення Семаргла у верхньому Подніпров'ї, який бере основу з іранського собако-птаха. Проте, згадана таріль і стала основним прицілом критики, адже це предмет візантійського імпорту і навряд чи він міг свідчити про вірування слов'ян. Також К. Тревер спиралася на семантичну схожість назв Семаргл та Сенмурв, але, критикуючи дослідницю, О. Черненко зазначає, що формально співзвучні імена Семаргла та Сенмурва мали низку відмінностей, які (за свідченням мовознавців) неможливо пояснити ні іранськими, ні слов'янськими фонетичними закономірностями²². Хоча, можливо, саме такою складністю пояснюються три різні варіанти написання Семаргла в писемних джерелах?

Особливу увагу на значення іранської культури та мови для формування слов'янської культури звертали В. Топоров²³ і М. Толстой²⁴. Вони акцентували необхідність вивчення не тільки впливу іранської культури, але й шляхів та форм їх проникнення. В. Топоров висунув гіпотезу про хорезмсько-хазарське походження Семаргла. М. Васильєв розглядає Семаргла та Хорса як божеств, запозичених з іранської культури. Східноіранська вимова слова «птиця» (*mag*), яка входить до складу імені Семаргла, указує на можливе джерело проникнення Семаргла в дохристиянські вірування східних слов'ян через скіфо-сармато-аланське мовно-культурне середовище, з яким взаємодіяло слов'янське населення Східної Європи. Проте автор вважає, що образу собако-птаха у слов'ян не було, а Семаргл у слов'ян схожий на орла²⁵.

М. Васильєв доводить, що у II–III та VII ст. на півдні майбутнього східнослов'янського ареалу існували ситуації «слов'яно-іранського симбіозу» – всебічної взаємодії між місцевим слов'янським населенням, яке називало себе антами, та іранцями сармато-аланського походження. Ця взаємодія завершилася поступовою асиміляцією останніх. У результаті південну частину східних слов'ян значною мірою складали слов'янізовані нащадки дослов'янського сармато-аланського населення.

Критикуючи гіпотезу про іранське коріння Семаргла, дослідники звертали особливу увагу на те, що доказів про його вигляд як іпостасі собако-птаха немає жодних.

Але, вірогідно, її варто повернути назад, адже з'явилися нові дані.

Семаргл Чернігівський

Досліджуючи спорідненого за назвою до древнеруського бога Семаргла – іранського Сенмурва (Симурга), ми помітили неймовірну схожість одного зображення Сенмурва з Чернігівським звіром. З огляду на те, що найбільше зображень Сенмурва до нас дійшло з часів Сасанидської держави (III–VII ст.), розміщеної на території сучасних Ірану та Іраку, і в Сасанидів не було окремого іконографічного стилю для зображень (у періодах кожного шахіншаха воно різнилося), необхідно було передивитися їх усіх. І, звичайно, без інтернету зробити це було б надзвичайно важко, адже нема окремого каталогу із цієї теми.

Нашу увагу привернула чаша з Сенмурвом, знайдена в Індії, яка зараз експонується в Британському музеї. Із датуванням її є певні складності – більшість дослідників схиляються до VII ст., хоча є версії і про більш пізній період – VIII ст.²⁶ Що цікаво, вона відрізняється від інших варіантів Сенмурва раннього Сасанидського періоду. Зазвичай він зображувався з 5 або 7 пір'янами на крилі, з хвостом павича без додаткових рослинних елементів, не розділеним будь-якою лінією. І це вперше в Сенмурва з'являється, окрім двох лап, елемент, схожий на рослину, на місці задніх лап. А якщо вдивитися в зображення хвоста, то це вперше на Сенмурві є елементи рослин, схожі на виноградну лозу.

У художньому зображенні Чернігівського Семаргла є незаперечні паралелі із сасанидським Сенмурвом. Аналогічне положення лап, трипалість, своєрідні браслети на лапах, довга шия з лускою, відкрита паща, вуха, форма голови і щиток, що відділяє крило від лопатки тварини у два ряди. Чотири ряди пір'я на крилі. Також схожа хвиляста струнка хвоста та луска на хвості. Подібність рослинного елементу на місці задніх лап Чернігівського звіра та рослинного завитка на сасанидському зображенні. Також варто звернути

²² Черненко О. Чернігівський звір з Борисоглібського собору. С. 14.

²³ Топоров В.Н. Об иранском элементе в русской духовной культуре. *Славянский и балканский фольклор. Реконструкция древней славянской духовной культуры: источники и методы* / Отв. ред. Н.И. Толстой. Москва: Наука, 1989. С. 23–60.

²⁴ Толстой Н.И. Язык и народная культура: очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. Москва: Индрик, 1995. С. 41.

²⁵ Васильев М. Язычество восточных славян накануне крещения Руси: Религиозно-мифологическое взаимодействие с иранским миром. Языческая реформа князя Владимира. Москва: Индрик, 1999. 328 с.

²⁶ Grabar O. Sasanian Silver: Late Antique and Early Medieval arts of luxury from Iran. Michigan, 1967.

увагу, що на хвості Сасанидського звіра є елемент рослини з двома квітками та листям (єдиний варіант Сенмурва з таким хвостом, який ми бачили). Тобто, на обох зображеннях хвіст і рослинний, і тваринний одночасно.

Мал. 3. Камінь portalу з Чернігова та таріль із зображенням Сенмурва з експозиції Британського музею.

І хоча між зображеннями є відмінності (поворот голови, положення крил), проте, немає сумніву, що художник, який розробляв зображення Чернігівського звіра, робив це саме із такого сасанидського малюнка.

Тарілка, що зберігається в Британському музеї, датується VII–VIII ст. н.е., а орнаментальне зображення на капітелі Борисоглібського собору в давньоруській стилізації – XII ст. Проте, бронзова прикраса місячного типу з орнаментом (IX–X ст.) під Черніговом говорить нам про те, що символ цей був у Чернігові й раніше. А фрагмент ювелірної форми для виготовлення браслету (XII–XIII ст.) з майже ідентичним зображенням, як на капітелі Борисоглібського собору, – що він був популярний у місті, не заважаючи офіційній релігії.

Єдиною і суттєвою відмінністю між сасанидським та чернігівським зображеннями є те, що наш звір дивиться назад (варто уточнити, що це єдиний варіант Сенмурва, який дивиться назад, усі інші повернуті головою вперед). Цілком вірогідно, що автор вклав певний сенс у поворот голови. Можливо, це символ минулого, колишніх вірувань або навіть зв'язків у минулому із сасанидською династією!

Сасанидський герб у Чернігові?

Перш ніж розбиратися з політикою, варто повернути втрачене значення Чернігівському звіру.

Симург-Сенмурв-Семаргл (перс. «вершник», «птах з верхів'я дерева») в іранській міфології – король птахів, благодійний покровитель роду. Назва походить від авестийської птиці Саена. В Авесті (яшта 14.41) сказано, що Вретрагана (бог перемоги) покриває хварною (вдачею) будинок віруючого для багатства в худобі, як велика птиця Саена і як дощові

хмари покривають великі гори. В яшті 12.17 дерево Сасни стоїть посеред моря Вурукаша, воно береже в собі ліки від усіх хвороб та сім'я всіх рослин. Він був посередником між світом богів та людей.

Слід зазначити, що Симу́рг (Сенмурв) у шахіншахів Ірану того часу був не просто декоративним елементом, а династичним символом, свого роду гербом, та був однією з головних тем зображень тореvтики, гемм, на шовкових тканинах та коронах шахіншахів²⁷. Усе це виходить із функції Сенмурва – це покровитель роду Сасанидів.

В. Луконін зазначає, що в кінці III ст. нашої ери в зороастрійське мистецтво було введено зорове втілення бога нижчого рангу, інкарнація супутника Вретрагни – бога перемоги. Його основні перевтілення – кінь, кабан, птах, лев, Сенмурв – з'являються в зображеннях корон шахіншахів, кулахів принців та цариць²⁸.

Римський історик Амміан Марцеллін згадує, що сасанидська армія використовувала срібного Симу́рга як навершя військового штандарта, до якого додавався шитий із тканини тулуб. Під час руху повітря з шумом проникало в металеву голову й надувало тканевий тулуб, чим вводило армії противників у ступор²⁹.

В. Луконін описує сасанидський герб, який зустрічається на печатках, посуді, коронах і одязі. У період правління Сасанидів шовки із зображенням Сенмурва використовувалися для парадного одягу шахіншахів. Ці вироби ткали й після падіння Сасанидської імперії, вони були дуже дорогими. Подібні шовки були знайдені на Північно-Західному Кавказі в VIII – початку IX ст. в могильнику Мочевія Балка й, імовірно, належали вождю одного з аланських племен³⁰.

Розглядаючи іранського Сенмурва як своєрідний герб Сасанидської держави, варто згадати теорію В. Богусевича, який припустив, що й чернігівський Семаргл був гербом династії князів XI–XII ст. З огляду на те, що в літописі Семаргл згадується під 980 р., а бронзова підвіска з-під Чернігова датується IX–X ст. (також з поворотом голови назад), вірогідно, до династії Рюриковичів у Чернігові був розповсюджений цей культ. Можливо, саме тому, поважаючи місто та його традиції, Рюриковичі використали його як свій герб?

Використання ж міфічної істоти на християнському храмі цілком логічне для західної культури, а особливості архітектури Борисоглібського собору вказують на те, що тут поєднані провінційно-візантійські та романські елементи архітектури. Проте Семаргл – це не дракон (який має 4 лапи та пашу ящірки), не грифон (поєднання орла та лева в різних варіаціях), а саме собако-птаха Сенмурв, який є окремим видом міфічної істоти. Використовуючи стилістичний прийом романської архітектури, зодчі помістили на Борисоглібський собор місцеву фантастичну істоту, а не істоту з «Бестіарію» кін. XIII ст. Хоча, можливо, для релігійної спільноти зображення Семаргла й було символом апостола Марка, як доводить С. Шумило. До речі, дослідники східного мистецтва запевняють, що грифони і дракони перекочували в Античність з Древнього Ірану³¹.

Чи міг герб Сасанидів потрапити до Давнього Чернігова торговим шляхом і стати частиною культу, який згодом увійшов до давньоруського пантеону? Це видається малоімовірним. Можливо, саме династичні зв'язки чернігівських князів до 980 р. забезпечили Семарглу-Симу́ргу місце в пантеоні язичницьких богів Русі? Адже на існування саме Чернігівської династії вказують сучасні дослідження кургану Чорна Могила³². Можливо, ці зв'язки були із Хозарським каганатом, залишками сасанидських правителів, які збереглися після арабського завоювання (сер. VII ст.), або з іншими кочовими східними племенами. Або ж популярність у Чернігові культу Семаргла спричинена слов'яно-іранським симбіозом, який ліг в основу етногенезу сіверян? Усе це потребує подальших досліджень.

Але є вірогідність, що головна таємниця Чернігівського звіра розкрита. Це язичницький бог Семаргл, що містить в складі імені східноіранський «tag» та має іранського прототипа – Сенмурва-Симу́рга. Подібність зображень із Лондонського експонату та каменю порталу Борисоглібського собору вражає. Ця концепція не протирічить поєднанню візантійського та романського стилів в архітектурі храму та обґрунтуванню логіки зображень міфічних істот на християнських храмах, але фантастичного звіра в Чернігові на соборі розмістили місцевого, а не західного – захисника роду Сасанидів, який захищав колись і древній Чернігів.

²⁷ Луконин В. Искусство Древнего Ирана. Москва: Искусство, 1977. С. 117–184.

²⁸ Луконин В. Культура сасанидского Ирана: Иран в III–V вв.: очерки по истории культуры. Москва: Наука, 1969. Р. 96.

²⁹ Кинжалов Р., Луконин В. Памятники культуры Сасанидского Ирана. Ленинград: Государственный Эрмитаж, 1960. 48 с.

³⁰ Луконин В. Искусство Древнего Ирана. С. 231.

³¹ Орбели И., Тревер К. Сасанидский металл: художественные предметы из золота, серебра и бронзы. Москва–Ленинград: Akademia, 1935. С. 127.

³² Лушин В. К вопросу о дате Чёрной Могилы. *История. Археология. Культура: материалы и исследования*. Зимовники: Зимовниковский краеведческий музей, 2019. С. 21–33.

References

- Arkhytova, E. (2012). Romanskaia arkhytekturnaia rezba Borysohlebskoho sobora v Chernyhove [Romanesque architectural carving of Borysoglibsky cathedral in Chernihiv]. Kyiv–Chernihiv, Ukraine.
- Chernenko, O. (2023). Chernihivskii zvir z Borysohlebskoho soboru [Chernihiv beast from the Borysoglibsky cathedral]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 4, P. 7–20.
- Chernenko, O., Novyk, T., Solobai, P. (2016). Doslidzhennia na terytorii chernihivskoho dytyntsia. Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2015 [Research on the territory of Chernihiv dytynets. Archaeological researches in Ukraine 2015]. Kyiv, Ukraine.
- Kolesnyk, O. (2001). «Chernihivskiy Zvir» yak uosoblennia mifopoetychnoho Kosmosu [«Chernihiv Beast» as a personification of the mythopoetic Cosmos]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 6 (42), P. 13–18.
- Kolesnyk, S., Kolesnyk, O. (2004). Chernihivskiy zvir poza chasom i prostorom. Chernihivshchyna incognita [Chernihiv beast out of time and space. Chernihivshchyna incognita]. Chernihiv, Ukraine.
- Lushyn, V. (2019). K voprosu o date Chërnoi Mohyly. Ystoryia. Arkheolohyia. Kultura: materyaly y yssledovanyia [To the question of the date of the Black Grave. History. Archaeology. Culture: materials and researches]. Zimovniki, Russia.
- Nazarenko, V. (2017). «Chernihivskiy zvir»: mizh khrystyianskym obrazom i yazychnytskym bohom [«The Chernihiv beast»: between the Christian image and the pagan god.]. *Den – Day*, 234/236, P. 21.
- Nazarenko, V. (2022). Shcho spilnogo mizh kapiteliamy Chernihova ta Zakhidnogo svitu? [What do the capitols of Chernihiv and the Western world have in common?]. *Chernihivshchyna: novyny i oholoshennia – Chernihivshchyna: news and announcements*, 4, P. 6.
- Shumilo, S. (2017). «Iazychnytskyy idol» chy krylaty lev Apostola Marka z Chernihova? [«Pagan idol» or winged lion by the Apostle Mark from Chernihiv?]. *Sivershchyna – Siverschyna*, 48, P. 7.
- Tsarenok, A. (2024). «Chernihivskiy zvir», «Chernihivskiy ptakh» ta knyha proroka Yezekiila [«Chernihiv beast», «Chernihiv bird» and the book of the prophet Ezekiel]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 2, P. 22–28.
- Tsarenok, A. (2024). Starozavitna prytycha ta reliefne zobrazhennia z Chernihivskoho Borysohlebskoho soboru [An old testament parable and a relief image from the Chernihiv Borysoglibsky cathedral]. *Skhodoznavstvo – Oriental studies*, 94, P. 103–124.
- Vasylev, M. (1999). Yazychestvo vostochnykh slavian nakanune kreshcheniia Rusy: Relyhyozno-myfolohycheskoe vzaymodeistvie s yranskym myrom. Yazycheskaia reforma kniazia Vladymyry [Paganism of the Eastern Slavs on the eve of the Baptism of Russia: Religious and mythological interaction with the Iranian world. Pagan reform of prince Vladimir]. Moscow, Russia.
- Yvanets, V. (2017). V Borysohlebskom sobore eksponyruiutsia podvesky s chernyovskym Symarhlom [Pendants with Chernihiv Semargl are exhibited in the Borysoglibsky cathedral]. *Desnianska – Desnyanka*, 9, P. 16.

Семененко Марина Миколаївна – магістр спеціальності «Педагогіка та методика середньої освіти. Історія», дослідниця, підприємниця та депутат Чернігівської міської ради, директор ТОВ «КЕЙРІН» (вул. Ділова, 5/2, Київ, 03150).

Semenenko Maryna – Master's degree in the specialty “Pedagogy and Methodology of Secondary Education. History”, researcher, entrepreneur and member of the Chernihiv city council, director of «KEIRIN» LLC (5/2 Dilova str., Kyiv, 03150).

E-mail: marinamysheko@gmail.com

Дата подання: 14 жовтня 2024 р.

Дата затвердження до друку: 22 червня 2025 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Семененко, М. Таємниця Чернігівського звіра. *Сіверянський літопис*. 2025. № 3. С. 151–158. DOI: 10.58407/litopis.250316.

Цитування за стандартом APA

Semenenko, M. (2025). Taiemnytsia Chernihivskoho zvira [The Mystery of the Chernihiv Beast]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 3, P. 151–158. DOI: 10.58407/litopis.250316.

